

CIVILIZÁCIÓ – HAGYOMÁNY – PEDAGÓGIA

Cszsuaam Czi, ókori kínai bölcs mintegy két és fél ezer évvel ezelőtti elbeszéléseinek főhőse — egy öreg kertész — a gépi öntözőszerkezetekről vitatkozva, a következőket mondta: „A tanítóm arra tanított: aki gépet használ, minden ügyét gépszerűen intézi, az ilyen ember gépszívet kap. Akinak pedig gépszív dobog a keblében, annak számára minden egyszerű romlatlan gondolat veszendőbe megy. Akinél pedig a tiszta gondolat elvész, az bizonytalanná válik szellemi indítékaiiban. A szellemi indítékokban való bizonytalanság pedig valami olyasmi, ami az igaz értelemmel nem fér meg.”

Joggal érezhetjük, hogy e régi mese, kétségkívüli egyoldalúsága ellenére, igen figyelemreméltó, reális igazságmozzanatot tartalmaz, olyan igazságmozzanatot, amely századunkat, különösen pedig napjaink mindinkább elidegenedett életformáját jellemzi. Az elidegenedés, melynek alapvető okai, feltételei társadalmi jellegűek, és végső fokon a magántulajdonosi struktúrában gyökereznek, ebben az összefüggésben mint olyan tárgyiasult technikai civilizáció jelenik meg, amelyet az emberi ráció teremtett ugyan, de amely paradox módon ennek ellenére mindinkább fenyegető, irracionális erőként nehezedik az emberre, és kezd egyre nagyobb mértékben uralkodni az ember felett. A rendkívüli iramú fejlődésnek, a hatalmas és szinte áttekinthetetlen technikai apparátusoknak mai tárgyiasult világában fokozatosan elhalványul az emberben az a tudat, hogy mindezt maga teremtette, szorongva áll saját műve előtt, mintegy alárendelve annak önmagát. Sajátos „látszatvilág” keletkezik, melyben fejtetőre állnak az összefüggések, mert az eredetileg eszköz jellegű emberi célokat szolgáló és ember alkotta technika mindinkább embertől függetlenné váló, főté felé emelkedő, öntörvényei szerint mozgó céllá fetiszizálódik, s így a fetiszizált felszín jelenik meg mint örök lényeg. Illusztrisan fejezi ki a felszínnek lényegé, a látszatvilágnak valódi világgá misztifikálódását az a filozófiai metamorfózis is, amelynek eredményeként a klasszikus német filozófiában szereplő munka kategóriáját a szorongás, a gond, a manipuláció egzisztencialista kategóriái váltották fel, sőt napjainkra uralkodóvá is váltak a polgári filozófiában. A hegeli objektív idealizmusból a kierkegaard-i—heideggeri szubjektív idealizmusba való átmenetben a történelmi fejlődésnek az a vitathatatlanul objektív, de végső fokon mégiscsak jelenlégi oldala tükröződik, hogy napjainkban az ember a technika pusztá alkatrészévé válik, hogy a munka elszemélytelenedik, és minden szférájában — mind az anyagiban, mind a szellemiben — mint manipuláció jelenik meg. „A munkától a gondoskodásig vezető átmenet — írja K. Kosik — misztifikáltan tükrözi az emberi viszonyok egyre mélyülő fetiszizációjának a folyamatát, amelynek során az emberi világ a mindennapi tudat számára úgy jelenik meg, mint az apparátusok, berendezések és viszonyok kész világa, amelyben az individuum társadalmi mozgása vállalkozókedvként, foglalkoztatottságként... egyszerűval gondoskodásként játszódik le.” Ezen a világon tehát az ember nem változtathat, egyedüli lehetősége, hogy alkalmazkodjon hozzá, hogy manipuláljon, s egyszersmind maga is a manipuláció tárgyává váljék.

Ebben az elszemélytelenedett, manipulált gépi világban, úgy tűnik, egyre kevesebb hely jut nagy eszmények vállalására, klasszikus értékek ápolására, amelyek az egyre hatalmasabbá váló technika árnyékában infantilis, romantikus játékká zsugorodnak, olyan haszontalan, felesleges játékká, amelyet immáron kinőtt a nagykorúvá ért emberiség. Az elmúlt korokhoz képest gyökeresen megváltoztak, felcse-

rélődtek a cél-eszköz relációk, s mint Marx írja: „a régi szemlélet, amelyben az ember jelent meg a termelés céljaként... igen emelkedettnek tűnik fel a modern világhoz képest, amelyben a termelés jelenik meg az ember céljaként és a gazdagság a termelés céljaként.” Az emberi tevékenység a cél-eszköz relációk felcserélésével mindinkább leszűkül az utilitárius gyakorlat szintjére éppen egy olyan korszakban, amikor kibontakozási lehetőségeinek feltételei, határai a történelemben eddig soha nem tapasztalt módon megnövekedtek, kibővültek. Az utilitárius gyakorlat egyoldalúvá szűkíti, eszmeietlenné szegényíti az életet, a nemes szenvedélyek kihálnak, a boldogságkeresést felváltja a boldogulásra törekvés, és az élet célja a pusztán praktikus értelemben vett komfortos életmód megteremtésére redukálódik. Ez a kétségtelenül magas technikai színvonalon álló, de minden eszmeiségtől megfosztott életforma, amelyben — miként a kínai bölcс megállapította — „a tiszta gondolat elvész”, tartalmilag üres, vegetatív életforma, amely ellentétes az ember igazi lényegével. Már a fiatal Marx azt állapította meg egy történelmi összevetés alapján, hogy „Az antik világ egy korlátolt állásponton való elégedettség; a modern világ viszont elégtelenül hagy, vagy amikor magával elégedetten jelenik meg, alantas”. Ezért nem véletlen, hogy a viszonylagos jólét és a látszólagos kielégültség ellenére sokkal nagyobb mértékben jelentkezik a bizonytalanság, a semmibehullás életérzése napjainkban, mint bármikor az eddigi történelemben. Szuggesztív erővel írja le a technikai civilizáció egyoldalú túlsúlyra jutásával, öncélúvá válásával együttjáró eszmei elszegényedést, ennek szinte abszurd gondolati következményeit W. Heisenberg, a neves atomfizikus: „Az emberiség, anyagi hatalmának látszólag határtalan kiterjesztésével, egy olyan hajóskapitány helyzetébe került, akinek hajója oly mértékben csak vasból és acélból épült, hogy iránytűje az északi irány helyett már csak a hajó vastömegére mutat. Ilyen hajóval többé semmilyen úticélt sem lehet elérni; a hajó már csak körbe forog, s eközben ki lesz szolgáltatva a viharoknak, tengeráramlásoknak.”

2

Korunk nemcsak a felmérhetetlen iramú tudományos-technikai forradalom, hanem ezzel szoros összefüggésben a rendkívül gyors és mélyreható társadalmi kulturális és morális változások korszaka is. A szocialista világrendszer létrejötte, a gyarmati rendszer széthullása, az eddig elszigetelt országok történetének valódi világtörténelemmé szintetizálódása, a tudományok szinte követetelenül gyors fejlődése, az összes eddigi kultúrában uralkodó szerepet játszó vallás pozícióinak nagyfokú meggyengülése, az ateizmus térhódítása, a művészetek arculatának gyökeres átalakulása jelzi többek között századunk ilyen tekintetben is egyedülálló voltát. E változások mélysége és üteme állandóan fokozza élettempónkat, megváltoztatja tér- és idődimenzióinkat, szétfeszíti hagyományos fogalmi-megismerési apparátusunkat, arra kényszerít bennünket, hogy nap mint nap felülvizsgáljuk, korrigáljuk korábbi nézeteinket, és ezáltal szinte automatizálódik bennünk egy olyan szemlélet, hogy ma feltétlenül tagadnunk kell, amit tegnap igaznak hittünk, miként a holnap igazsága is elkerülhetetlenül érvényteleníti a ma igazságát. E mind általánosabbá váló szemlélet jegyében bontakozik ki napjainkban az az élet minden szférájára kiterjedő demisztifikációs hullám, melynek sodrában évezredek hagyományok, örökérvényűnek vélt kulturális és etikai értékek, tekintélyek omlottak s omlanak össze néhány évtized alatt. A folyamat történelmileg szükségszerű, ui. a radikális társadalmi, technikai és tudományos változások teremtetten gyökeresen új helyzet és új világgép objektíve megszünteti a régi típusú fétisek, az isteni, az emberek feletti értékek létezésének feltételeit, s oly mértékben kiszélesíti a ma emberének látókörét, hogy az, képletesen szólva, úgy ítéli meg korábbi történelmét, mint egy felnőtt a gyermekkorát, aki fölényes piederstálról mosolyogva ki gyermekkori hiedelmeit, ballépéseit, elveti a nevelésnek ítelt hajdani állértékeket. E defetiszáló törekvés alapjaiban pozitív irányú, hiszen az emberiség valóban évezredek át rabja volt a vallási fétiseknek, állértékeknek, átekintélyeknek hódolt, amikor uralkodókat bál-

ványozott, amikor fejlődést gátló, megkövesedett hagyományokhoz ragaszkodott stb. Ezért a mai nemzedék sok tekintetben joggal veti az előzőek szemére, hogy azok fétiseket imádtak, hogy farizeus módon éltek, mert olyan erkölcsi normákat állítottak fel, melyeket maguk sem tartottak meg, joggal kéri számon a két világháborút és tart igényt ésszerűbb, természetesebb, humanusabb világ megteremtésére.

A defetiszizáció azonban — amely távolról sem korlátozódik a múlt fétiseinek felszámolására, sőt elemi mozgatóereje éppen a mai kor elidegenedett viszonyaival való szembenállás —, úgy tűnik, spontán lendületében túllép objektív érvényességi körén, nemcsak az állértékeket rombolja le, nem pusztán az értékekhez való fetiszizált viszonyt szünteti meg, hanem magukat az értékeket is, és így szükségszerűen átcsapva önmaga ellentétébe, a régi típusú fétiseket új típusúakkal cseréli fel, illetve végső fokon önmagából teremt fétist. Ezt látszik igazolni, hogy a defetiszizáló mozgalmak igen kevésbé ismerik fel, hogy a technika fejlődése nem csupán a régi fétisek lerombolásának, hanem újak megteremtésének, sőt önmaga fetiszizálásának feltételeit is magában hordozza. Sajátos hamis tudat alakul ki, amely ahelyett, hogy a technikai fejlődés ellentmondásos következményeit, alternatíváit a maga valóban problematikus mivoltában ragadná meg, vagy rezignált tehetetlenséget hirdet, vagy valamilyen egyoldalú, álromantikus optimizmussal fétist teremt a modern technikából, de mindkét esetben csak a felszínt ragadja meg, s akarva-akaratlanul legalizálja a technika uralmát az ember felett. A polgári filozófia modernista irányzatai is általában e két szélsőséges póluson kulminálnak. Az ilyen vonatkozásban felszínesebb pragmatizmus, a neopozitívizmus egyes árnyalatai stb. többé-kevésbé elfogadják a jelen helyzetet, tagadják az előző korok hagyományait, szélsőséges változatai pedig egyenesen kétségbe vonják a humán kultúra létjogosultságát, azaz misztifikálják a technikai civilizációt. Az egzisztencializmus ezzel szemben sokkal problematikusabbnak látja a helyzetet, mélyebben ragadja meg az ember és a technika ellentmondásos viszonyát, és a polgári filozófiák közül a legélesebben mutatja meg az elidegenedett viszonyok személyiségpusztító hatását. Az egzisztencialisták szenvedélyesen tiltakoznak ugyan a technika uralma ellen, de tiltakozásuk inadekvát, mert egyfelől történelemfeletti adottságnak fogadják el azt, másfelől úgy defetiszizálják a múltat, hogy a klasszikus értékeket is megkérdőjelezzik, s egyszersmind azzal, hogy az ember lényegét nem adott valóságában, hanem egyoldalúan csak lehetőségeiben jelölik meg, közvetve fetiszizálják a jövőt, s így egész tiltakozásuk szükségszerűen nosztalgiahoz, rezignált meneküléshez, szorongáshoz vezet. Ez a tendencia legszélsőségesebben M. Heidegger koncepciójában jelenik meg, aki a mai dehumanizált civilizáció elleni harc jegyében az egész európai kultúrát történelmi félresiklásnak minősítve elveti, és egy, a korai-görög, praeszokratészi korszakhoz való visszatérést hirdet, amelyben az ember misztikusan újraegyesül a „tájjal”, a „földdel”, s ezzel megmentheti magát a civilizáció nyomasztó hatalmától. Ennek az elképzelésnek az elméleti képtelenségen túli gyakorlati veszélyességét bizonyítja, hogy közvetlenül érintkezett a fasizmus ideológiájával, sőt filozófiailag támogatta azt. A demisztifikáló törekvések érthetően világszerte az ifjúság körében jelentkeznek a legszélsőségesebb formákban. Az ifjúság lázadó mozgalmai, szubjektív célkitűzéseiket tekintve vitathatatlanul az elidegenedés, az elmagányosodás, az uniformizálódás felszámolására irányulnak. A változások rendkívüli üteme, az előző korok állértékeinek gyors összeomlása a változásokra egyébként is érzékeny ifjúságot ahhoz a hibás felismeréshez vezeti, hogy a jelen elidegenedett viszonyait csak úgy tudja megszüntetni, csak akkor tud valóban gyökeresen új világot teremteni, ha radikálisan és egyértelműen elvet minden régit, ha megtagadja az összes előző kultúrát, ha nyíltan megszakítja a történelem folytonosságát. Illusztris tünete a lázadásnak, a hagyományok tagadásának az időnként fellobbanó ultrabaloldali diákmozgalmak, a beatmozgalom, a sexőrjögés, a hippizmus stb., melyek mindegyikében megtalálhatók a régi hazug erkölcsökkel szembeni őszinteségre törekvés pozitív tünete, az elmagányosodással szemben az emberi lényeg kifejező kollektívizmus megteremtésének igénye, de a hibás kiindulóalapok miatt e mozgalmak mindegyike kimerül a pusztá tagadásban,

s mintegy önmaga ellentétébe átcsapva anarchizmust, esetenként gyilkos nihilizmust eredményez.

Úgy hisszük, a defetiszáló törekvések szükségszerűen bonyolódnak megoldhatatlan konfliktusokba, mert azon túl, hogy az elidegenedés társadalmi alapjait nem veszik tekintetbe, a technika és az ember, a történelmi kontinuitás és diszkontinuitás rendkívül sokrétű összefüggés-komplexumából többnyire csak egy mozzanatot, a tagadás mozzanatát ragadják meg, és azt oly mértékig túlozzák el, hogy ezzel a tagadás abszolútummá válik, önálló értelmet kap, s végül maga válik fétissé. Az abszolútummá emelt tagadás ugyanis elkerülhetetlenül csak olyan önmagát kimerítő, és állandóan csak önmagába visszatérő üres negativitás lehet, amely képtelen az újat körvonalazni, hiszen az új nem teremthető a semmiből, az új kialakításának elengedhetetlen feltétele a régi kritikai birtokbavétele és felhasználása. Az európai történelem egyik fő tanulsága is éppen az, hogy az egymást követő rendszerek, kultúrák fejlődésében elválaszthatatlanul egybefonódott a folytonosság és megszakított-ság, hogy minden átalakulásban, ha esetleg csak közvetve is, de érvényesül a „megszüntette-megőrzés” tendenciája. A jelek szerint ez a tendencia, az átalakulás minden eddiginél radikálisabb volta ellenére, napjainkban is objektív érvényességű. A történelmi hagyományok differenciálatlanul teljes tagadásának szükségképpen következniük is, hogy a fétisek és az értékek közti határ elmosódik, hogy az alértékekkel együtt a valóságos értékek is elpusztulnak, és így a célként kitűzött fétisek nélküli életforma mint az értéknélküliség életformája valósul meg. Az értéknélküliség viszont a nihilizmust emeli fétissé, s ez azt igazolja, hogy minden olyan defetiszáló törekvés, amely nem támaszkodik valamilyen pozitív értékrendszerre, önmagát fosztja meg célja megvalósításának reális feltételeitől, és nem a fetiszizációt szünteti meg, pusztán annak egyik formáját egy másikkal cseréli fel. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy napjaink demisztifikáló, az elidegenedés minden formájának megszüntetésére irányuló mozgalmi önmagukat ítélik sikertelenségre, mivel úgy küzdenek a gépi civilizáció negatív következményei ellen, hogy közben fogva maradnak saját ellentétükben, mert éppen e gépi civilizáció teremtette világkép tudatos vagy spontán elfogadásának jegyében radikálisan tagadják az egész megelőző kultúrát. Pedig a klasszikus örökség birtokbavétele nélkül objektíve lehetetlen az „igaz értelmet” megőrizni, a humánusot a manipulációval, a gépiesedett utilitarizmussal szemben megmenteni, sőt minden ilyen a klasszikus értékeket elvető mozgalom, ellenkező szubjektív céljai ellenére is, objektíve a technikai civilizációt fetiszizálja céljá, a személyiséget pedig óhatatlanul eszközzé másodrendűsíti. Ezért azok a törekvések, amelyek az elidegenedés mai formáinak felszámolását a klasszikus hagyományok megőrzése nélkül, esetleg azok ellenére kísérik meg, szükségképpen gyökértelenek maradnak, és az elidegenedés tényleges megszüntetése helyett legfeljebb a megszüntetés illúzióját nyújtják ideig-óráig, s paradox ellentmondásosságukban végül szinte önmaguk paródiáivá válnak.

A minden értéket tagadó defetiszizáció ugyanis nem tudva saját árnyékát átugrani, állandóan csak önmagához tér vissza, állandóan önmagát szüli újjá, s így végül maga válik újabb és újabb fétisek megteremtésének egyik legintenzívebb forrásává. Ezt látszik igazolni a defetiszáló mozgalmaknak az a mechanizmusa, hogy legszélsőségesebb irányzataik mihelyt illuzórikus voltak, nihilista arculatuk lelepleződik, legalábbis tendenciájukat tekintve túllépik a nihilizmus fétisét, és kezdenek visszatérni a lényegileg hagyományosabb — bár általuk ultramodernnek hitt misztikus — vallásos fétisekhez.

Mindez, úgy tűnik, elegendően bizonyítja, hogy egy fétismentes, de nem utilitárius, valóban humánus életforma megteremtésének — az alapvető társadalmi változásokon túl — döntő előfeltétele a pozitív, a klasszikus hagyományok megőrzése és továbbfejlesztése. Az emberiség semmiképpen nem tagadhatja meg összes előző értékeit a nihilizmus veszélye nélkül, miként az egyes ember sem szüntetheti meg abszolút módon saját múltját, mert akkor képletesen szólva egész önmagát is meg kellene szüntetnie. Abból a tényből ugyanis, hogy nincs isten, nemcsak az a kon-

zekvencia adódik, hogy nincsenek emberfeletti örök értékek, hanem egyszersmind az is, hogy értékrendszerünket mindenkor mi, emberek alakítottuk ki, határoztuk és határozzuk meg, következésképp a történelem során létrejövő kulturális, morális stb. értékek mindenképpen az emberi teremtőerő alkotásai, ezért még a legeltorzultabb, legfetiszizáltabb formáik is tartalmaznak valamilyen emberi igazságmozzanatot. Csakis ezzel az összefüggéssel magyarázható, hogy pl. az állandóan változó etikai rendszerek bizonyos elemi normái a történelem folyamán fennmaradnak, sőt lényegüket tekintve nem változnak. Különösen ez a helyzet az etikainál sokkal kevésbé fetiszizált esztétikai értékek területén, amelyek részint közvetlenül is kollektív eredetűek (népművészet), részint az emberiség legkiválóbb egyedeinek, zsenijeinek olyan alkotásai, amelyekhez mint példaképekhez, mint elért legmagasabb mércékhez igazodik az emberi kultúra, amelyeket meg lehet ugyan haladni, de nem lehet nem elsajátítani, mert elsajátításuk a meghaladás elengedhetetlen feltétele. Ezért ma korunk egyik aktuális feladata a hagyományokhoz, az értékekhez való fetismentes viszony kialakítása, melynek alapkövetelménye a „megszüntette-megőrzés” dialektikájának állandó, differenciált alkalmazása a legtágabb értelemben vett hagyományok és a napjainkban létrejövő értékek területén egyaránt. Ez azt jelenti, hogy értékrendszerünket egyfelől nem szabad fetiszizálni, hiszen mi magunk teremtettük azt, másfelől pedig — s ez ma inkább időszerű —, hogy csakis ehhez az értékrendszerhez alkalmazkodhatunk, s kell is alkalmazkodnunk, különben minden emberi együttélés és továbbhaladás lehetetlenné válik. Csakis e követelmény jegyében küszöbölhető ki az értékekkel kapcsolatos nem autentikus emberi magatartás kétfős — bár egyazon lényegyet kifejező — vagy az értékeket fetiszizáló, vagy a defetiszizálást a nihilizmus trónra emeléséig kiterjesztő tendenciája. Természetes, hogy a fejlődést gátló, megkövesedett hagyományokat, az álértékeket radikálisan fel kell számolni, sőt a valóban klasszikus értékeket sem szabad megmervéíteni, mert azok értelme, arculata is együtt változik a nagy történelmi sorsfordulókkal, hiszen a klasszikus értékek egyik fő sajátossága, hogy újraértelmezhetők, újraterezhethetők anélkül, hogy lényegük elveszne. Úgy véljük, hogy az értékekkel szembeni igazán autentikus, a fetiszizáció minden formáját kizáró emberi magatartás lényege az értékek valóságos változásait, belső ellentmondásait kifejező nagyon árnyalt alkalmazkodás, az értékrendszer állandó humanizálása, újjáértékelése, tökéletesítése, de semmi esetre sem az értékek általános felszámolása. A legdöntőbb konzekvencia az a felismerés, hogy nem létezhetünk az önmagunk teremtette és ezért önmagunk megbecsülését kifejező értékek nélkül, amelyekhez éppen önmagunk érdekében, egy igazán humánus világ érdekében, egészen más módon, de talán jobban kell ragaszkodnunk, mint ahogy a régi korok embere ragaszkodott saját fétiseihez.

E döntően a polgári világra jellemző fejlődési tendencia bizonyos elemei, tünetei a szocialista rendszerben is megjelenhetnek, részben a két rendszer kapcsolatainak bővülése miatt, részben pedig azért, mert a magántulajdon felszámolása — ami ilyen vonatkozásban ugyan alapvető — önmagában és spontánul nem vonja maga után az elidegenedés minden mozzanatának megszűnését, nem oldja meg az összes ellentmondást, különösen nem az ember és a technikai civilizáció problematikája területén. Ezek a hazánk társadalmi és kulturális életében, főként pedig az ifjúság egyes rétegeinek magatartásában megnyilvánuló tünetek távolról sem annyira szélsőségesek, mint Nyugaton, sokkal több bennük a pozitív elem, ami természetes is, hiszen az elidegenedés társadalmi alapja megszűnt, és a klasszikus kultúra nálunk állami támogatásban részesül. Ennek ellenére a technikai civilizáció fetiszizálásával, a klasszikus értékek nihilista színezetű kritikájával, az utilitárius életszemlélet terjedésével kapcsolatos negatív jelenségek száma különösen az utóbbi években mindinkább szaporodik, s úgy véljük, nem érdektelen ezekkel — természetesen jelen tanulmányban a teljesség igénye nélkül — szembenézni.

A tudományos életben szembetűnő, hogy a természettudományok gyors fejlődése észrevehetően kezdi háttérbe szorítani a társadalomtudományokat, vagy legalábbis azok egyes, főként a gazdasági gyakorlattól távol eső ágazatait. Ez közvetlenül a jelzett társadalomtudományi ágazatok jelentőségének csökkenésében, azok egyfajta nyílt vagy burkolt alábecsülésében, közvetve pedig abban nyilvánul meg, hogy a technikai, matematikai stb. módszerek — legalábbis potenciálisan — monopolhelyzetet kezdenek kivívni a társadalomtudományok területén, és egyes művelőik hovatovább arra tarthatnak igényt, hogy e módszerek felhasználásával újítsák meg a természettudományokhoz képest kétségtelenül elmaradott társadalomtudományokat. Vitathatatlan, hogy a matematikai módszerek, gépi eszközök alkalmazása önmagában szükségszerű és korszerű, hiszen e módszerek, azon felül, hogy sok mechanikus munkától mentesítik a kutatót, rendkívül sokat nyújthatnak és nyújtanak is a társadalomtudományoknak, s úgy hisszük, hazánkban az a fő probléma, hogy ma még messzemenően nincsenek kihasználva. Azonban a matematikai módszerek pozitív felhasználásának elvi határt szab eszköz jellegük, s mihelyt céljá emeljük őket, megszüntetéssel fenyegetik a társadalomtudományok specifikumát, szélsőséges alkalmazásuk pedig üres, öncélú játékká válhat.

A hagyományok, a klasszikus ismeretszerzési alapelvek merev elutasítása, és ezzel szorosan egybefonódva a modern technikai eszközök kritikátlan, „hurra optimista” alkalmazása sajnálatos módon az ifjúság helyzetével, nevelésével, oktatásával foglalkozó tudományok és intézmények területén kezd igen nagy mértékben elharapódzni, éppen egy olyan közegben, ahol talán leginkább szükség van a humánumra. A gépek, a statisztikai-matematikai módszerek kétségtelenül indokolt és megfelelő keretek közt valóban eredményes felhasználása, úgy tűnik, fokról fokra túlmegy az eszköz jellegüket megszabó elvi határon, s ezáltal a pedagógia technikai és formai eszközei elkerülhetetlenül céljá lényegülnek, s oly mértékben önállósulnak, hogy önállósulásuk egy, a saját öntörvényei szerint mozgó bürokratikus, öncélú és formális pedagógiai struktúrát teremtet, amely mindinkább uralkodóvá válik a tényleges pedagógiai tartalom felett. Az elsődlegessé misztifikált, mindinkább gépiessé váló metodika tartalomtól megfosztott önmozgásának következtében a korszerűség, a tudományos objektivitás jelszavai alatt gépi eszközökkel, statisztikákkal folytatott pedagógiai gyakorlat fokozatosan elszakad a tanulóifjúságtól, és alternatíváit tekintve mind a nevelés, mind az oktatás területén öncélú pedagógiai manipulációvá válik. Ez a pedagógia kritikátlanul meghajol a gépi civilizáció negatívumai előtt, egyre kevésbé képes az ifjúság reális problémáit megragadni, mert ereje kimerül a felmérések, statisztikák teremtette, valahol a tényleges összefüggések fölött lebegő fiktív összefüggések értékelésében, ezért az ifjúság valóságos világa helyett mindinkább csak az ifjúságról szölamokban, formális pedagógiai dokumentumokban rögzített illuzórikus képet vizsgálja, s ha időnként az illúzió mögött megjelenik a valóság, nehezen tud vele mit kezdeni, esetleg a valóságot nyilvánítja illúzióknak.

Ilyen pedagógiai szemlélettel és módszerekkel egyre nehezebb az ifjúságot nevelni vagy akár csak megismerni is, pedig az ifjúság fejlődése — alapjaiban egészséges tendenciái ellenére — nálunk sem problémamentes. A pedagógia mindenekelőtt nem vet eléggé számot korunk ifjúságának pozitív megkülönböztető sajátosságaival, nevezetesen, hogy ez az ifjúság biológiailag és szellemileg egyaránt gyorsan érlik, hamar nagykorúvá válik, emellett szocialista viszonyok között él, s így kritika-érzéke, igazságkeresési törekvése különösen erős, nem tudja elviselni a hazugságot, nem ismer el, vagy csak igen kevésbé ismer el tekintélyeket, hamar leleplezi a „megjátszást”, önálló gondolkodásra törekszik, a hírközlés mai foka mellett látóköre szinte a felnőttekével egyenlő, nem fogadja el a fétéseket, nincsenek számára tabuk, csak őszinte szóval lehet megközelíteni. Ezzel egyidejűleg azonban részben a nyugati kultúra hatása, részben a szocialista építésben is meglévő ellentmondások következtében a mi ifjúságunk arulatában is jelentkezik a közöny, az érzelmi elszegényedés, esetenként a cinizmus, az életcél hiánya, a hagyományok, a régi értékek

nihilista kritikája, mindennemű tekintély elvetése stb. A pedagógia, bár jól ismeri e jelenségeket, harcol is ellenük, de inadekvát eszközökkel, mert sokat hangoztatott korszerűsége ellenére sem nőtt fel ehhez a helyzethez, nem vont le igazán időszerű konzekvenciákat, újításai többnyire csak a felszínt érintik, formálisak. Az árnyalt elemzés és a tartalmilag időszerű konzekvenciák levonásának hiánya táplálja azt a kirívó ellentmondást, hogy a pedagógia egyfelől mérhetetlenül sokat követel főként a középiskolás ifjúságtól — időnként többet, mint a felnőttektől —, azt kívánja például, hogy problémamentesen fogadjon el tételeket, hogy akár egy tanóra keretében tegye magáévá a kommunista erkölcsöt, másfelől viszont hihetetlenül kiskorúsítja, agyonkonrepetálja az ifjúságot, jelentéktelen, sőt nevetséges ügyintézéseit is szigorú engedélyekhez köti, s ezzel gyakran teremt olyan kényszerhelyzetet, melyben maga a pedagógus válik neveltségessé. A pedagógiai formalizmus következtében a lényegi nevelési kérdések háttérbe szorulnak, az üres formások válnak egyedül jelentőssé, ami tendenciáit tekintve mind a diák, mind a pedagógus vonatkozásában a magatartás pusztán külső szabályainak a tényleges erkölcsi tartalommal szembeni elsődlegessé misztifikálásához, végső fokon az etikának etiketté degradálásához vezet. A pedagógia éppen manipulált jellege miatt nem alakít ki árnyalt álláspontot a technikai fejlődésnek az ifjúságra gyakorolt semmiképpen sem egyértelmű hatását illetően, hanem kritikátlanul meghódol a technikai eszközök előtt, akarva-akaratlanul egyre szűkebb területre korlátozza a nevelés személyi, emberi mozzanatait — amelyek pedig mindenkor a legalapvetőbb faktorai voltak, és talán lesznek is a nevelésnek — s ezzel saját szubjektív céljával ellentétben csak siettet a technika fetiszizálásával amúgy is együttjáró uniformizálási folyamatot, s így ahelyett, hogy akadályozná, inkább elősegíti, hogy az ifjúság spontán uniformizálódás elleni tiltakozása nem kívánatos, szélsőséges formákat öltson.

A technikai eszközökkel való manipuláció, a hagyományok antidialektikus tagadása a szűkebb értelemben vett oktatótevékenység területén, ha lehet, még nagyobb arányokat ölt, mint a nevelésben, és itt legáltalánosabban a metodikának a szaktárggyal mint tartalommal szembeni önállósításában, sőt elsődlegessé változtatásában kulminál. Az öncélúvá vált metodika az oktatás tartalmáról az oktatás külsődleges, formális eszközeire helyezi a hangsúlyt, és az oktatási folyamat egyes, nem jelentéktelen, de mégis csak alárendelt részmozzanatait is önállóvá abszolútizálja, méghozzá olyan mértékig, hogy e fetiszizált formális mozzanatok válnak egyedül lényegessé, és az oktatás tulajdonképpeni célja, tartalma szükségképpen ellényegtelednek. A cél-eszköz viszonyok fejtetőre állításának ez a mechanizmusa szüli azokat a diszkontinuitás jegyében fogant körmönfontan kiagyalt újításokat, amelyek mindinkább csak önmagukért vannak, csakis ez a mechanizmus teremt olyan képtelen helyzetet, amelyben a valóban indokolt és ésszerű újítások is — szöszölőik szándékától függetlenül — önmaguk ellentétévé válnak. Az eszközök, statisztikák, tervek tömkelegében a tanítási munka elszemélytelenedik, elszürkül, gépiessé és olyan abszolút mértékig programozottá válik, hogy szinte kizárja a tanulók spontán válaszreakcióinak lehetőségét. Az ilyen oktatás hallgatólagosan abból a feltevésből indul ki, hogy teljesen uniformizált egyedekkel van dolga, olyanokkal, akik számára minden tétel azonnal világos és egyértelmű, akik még kérdést is csak olyat tehetnek fel az órán, amelyet a pedagógus már előre eltervezett. Pedig az igazi, tartalmi korszerűség alapkövetelménye éppen az, hogy problémameglátásra kell nevelni az ifjúságot, arra, hogy felismerje: a valóság összefüggései bonyolultak, ellentmondásosak és általában nem egyértelműek. A mai pedagógiai gyakorlat következtében azonban, legalábbis hosszú távon az a veszély fenyeget, hogy a sokat hangoztatott önállóságra való nevelés önállótlanagra nevelésbe, a személyiség sokoldalú kifejlesztésének elve deperszonalizmusba, a korszerűség követelménye pedig üres formalizmusba, végső fokon korszerűtlenségbe csap át. A pedagógus személyisége háttérbe szorul, energiájának nagy részét az eszközökkel, a módszerekkel való manipuláció emészti fel, tényleges szakmai önképzésre nem jut ideje, de nincs is ami erre ambícionálja, hiszen e manipulált pedagógiai gyakorlat lényegéből, a módszertan egyoldalú abszo-

lutizálásából következik, hogy erre nincs is szükség, sőt lassan oda jutunk, hogy a szakmai képzést károsná fogják nyilvánítani, mert energiát vesz el az öncélúvá vált metodikától. A metodika és a technika fetiszizálása nemcsak az ifjúság nevelése és oktatása területén okoz károkat, hanem esetenként hibás elméleti tételek kialakulásához is vezet. Tanulságos ilyen vonatkozásban megemlíteni, hogy az egyébként nagyon színvonalas és igen eredményesen felhasználható iskolatelevízió szerepével — és általában a vizualitás megnövekedett szerepével kapcsolatosan — pedagógiai körökben kialakulóban van egy olyan nézet, mely szerint a mai technikai fejlődés szükségszerűen úgy alakítja át az ember egész megismerési apparátusát, hogy abban fokozatosan a vizuális-tapasztalati mozzanat válik uralkodóvá az absztrakt-logikai elemmel szemben. Ebből az ismeretelméleti tételből azután könnyen adódik az a pedagógiai konzekvencia, hogy az iskolai oktatásban is a vizuális elem túlsúlyára kell törekedni. Ermögött kimondatlanul is az az álláspont húzódik meg, amely elsődlegessé misztifikálja a diavetítőket, a magnókat, a filmek szerepét a tanári magyarázattal szemben. Ez az elméleti kiindulópont azonban gyökerében hibás, mert egyfelől elszakítja egymástól a megismerés két alapvető fokát, másfelől pedig alábecsüli a logikai-fogalmi megismerést. Igaz ugyan, hogy minél szélesebb, gazdagabb és szemléletesebb a tapasztalati megismerés, annál könnyebb az elméleti általánosítás, és ilyen szempontból pozitív szerepet játszhat az inkább tapasztalati megismerést nyújtó televízió, de az egész európai kultúra története, és a mai tudományos-technikai forradalom is egyértelműen bizonyítja, hogy a tudományos előrehaladás fő feltétele a mind mélyebb, mind elvontabb elméleti általánosítás, amely nélkül nem létezhet tudományos megismerés. Kétségtelen, hogy a vizuális eszközök nagyarányú elterjedése hozzászoktat bennünket a vizualitáshoz nemcsak iskolai, hanem általános tekintetben is, azonban ez nem feltétlenül egyértelműen pozitív, ezért erre nem az az egyetlen helyes reflektálás, ha alkalmazkodunk hozzá, hanem esetleg az, hogy felmérjük negatív hatásait is, és lehetőségeinkhez mérten elhárítjuk azokat. Úgy hisszük, nem szükséges különösebben bizonyítani, hogy e nagyfokú vizualitás ugyan ugrásszerűen bővíti ismereteink terjedelmét, de nem feltétlenül bővíti azok mélységét, sőt tendenciózusan a kész ismeretek pusztá befogadására, közvetve önállóságra szoktat. Mély meggyőződésünk, hogy bizonyos műfajoktól eltekintve egy irodalmi alkotás televíziós feldolgozása soha nem pótolja, mert nem is pótolhatja a mű elolvasását. Mindez azt látszik igazolni, hogy a klasszikus értékek mellett az ismeretszerzés a művésziélmény-befogadás klasszikus hagyományait sem lehet büntetlenül figyelmen kívül hagyni.

A mai pedagógiai gyakorlat feltehetően nem tudatosan, de nem számol ezekkel az összefüggésekkel, és a hagyományok nihilista tagadásával párhuzamosan a modern technika eszközeit olyan területekre is engedi betörni, ahol felhasználásuk nem kívánatos, sőt egyre kevésbé képes ezeket az eszközöket objektíve indokolt, azaz eszköz jellegükben alkalmazni, miáltal céllá fetiszizálódva egy sajátos pedagógiai elidegenedést szülnék, s így felhasználásuk eredeti rendeltetésükkel homlokegyenest ellenkező eredményekhez vezet. A végeredmény legalábbis távlatilag az lesz, hogy kialakul egy fiktív, állandóan csak önmagába visszatérő, gépekkel, számokkal, statisztikai felmérésekkel manipuláló, bürokratikus pedagógiai struktúra és pedagógiai mechanizmus, saját külön tolvajnyelvvel, amely nemcsak újjászüli, hanem szakadatlanul duzzasztja is önmagát; ebben a struktúrában örökösen szaporodnak a tudományos címkével fémjelzett, a pedagógus személyiségét elsorvasztó üresjáratok — és mindezek mögött ott áll az élő, eleven ember, a tanuló, akinek érdekében mindez történik, de aki éppen ezért mindebből egyre kevesebbet profitál.